

MLADEN RADIĆ

MAČ TIP A "X" IZ PRIVATNE ZBIRKE U OSIJEKU

Ovom radu nije namjera ponavljati već poznate činjenice o mačevima karolinške i postkarolinške epohe o kojima su do sada objavljene brojne studije i izrađene različite, više ili manje prihvaćene, tipologije¹ Ovdje je naveden samo dio kapitalnih radova koji su poslužili prilikom obrade. Osobno nisam smatrao da je potrebno zalaziti dublje u ovu problematiku kod ovakvog rada koji ima više karakter obavještenja, nego želim upozoriti na postojanje jednog u nas rijetkog primjerka ranosrednjovjekovnog mača, koji se nalazi u privatnoj zbirci gospodina Rada Mrzljaka iz Osijeka, čijom sam susretljivošću bio u mogućnosti pregledati mač i objaviti ga, te mu i ovom prilikom još jednom zahvaljujem.

O oružju karolinškog i postkarolinškog razdoblja u nas najviše je pisao dr. Zdenko Vinski², ali su se povremeno javljali i drugi autori s radovima različitog opsega i

1. J. Petersen. De norske Vikingsverd. — Videnskapsselskabet's Skrifter, Hist. Filos. Klasse, 1919., 1; A. Ruttkay. Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jhr. in der Slowakei, 2. — Slovenská archeológia (Bratislava), 24/1976., 2; K. Bakay. Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihöz. — Dunántúli Dolgozatok (Pécs), 1965., 1; R. E. Oakeshott. The Sword in the Age of Chivalry. — London, 1981. (Revised Ed.); H. Arberman. Schweden und das karolingische Reich. — Stockholm, 1937.; A. N. Kirpichnikov. Drevnerusskoe oružie. — Arheologija SSSR (Moskva-Leningrad), 1966., E 1-36; A. Nadolski. Studia nad uzbrojeniem Polskim w X., XI. i XII. wieku. — Acta arch. (Łódź), 1954., 3; A. Bruhn-Hoffmeyer. Middelalderens tveaggede Sveard. — Kopenhagen, 1954. — Ovdje je naveden samo dio kapitalnih radova koji su poslužili prilikom obrade. Osobno nisam smatrao da je potrebno zalaziti dublje u ovu problematiku kod ovakvog rada koji ima više karakter obavještenja!
2. — Ranosrednjovjekovni mačevi u našim krajevima. — Vesnik Vojnog muzeja (Beograd), 1955., 2
— Oružje na području starohrvatske države. — Actes. I er Congres inter d'arch. slave, III., Warszawa, 14-18. 9. 1965.
— O primjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju ranosrednjovjekovnih mačeva. — Vesnik Vojnog muzeja, 1966., 11-12
— Novi ranokarolinški nalazi. — Vjesnik Arheološkog muzeja (Zagreb), 1977.-1978., 10-11
— O nalazima ranokarolinških mačeva u Jugoslaviji. — Starohrvatska prosvjeta (Zagreb), 1981., 11
— Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima X. i XI. st. u Jugoslaviji. — Starohrvatska prosvjeta, 1983., 13
— Marginalija uz izbor karolinškog oružja u Jugoistočnoj Evropi. — Starohrvatska prosvjeta, Ser. III, 1985., 15

Mladen Radić, prof.- arhivist
Historijski arhiv, Osijek

namjera³ među kojima želim posebno istaknuti rad dr. Željka Deme u kojem je vrlo studiozno obradio mačeve iz fundusa Muzeja u Koprivnici.⁴ Ovaj rad ponovno je pokazao notornu činjenicu da se u našim muzejima i zbirkama nalazi još velik broj značajnih nalaza koji su neobrađeni i neobjavljeni, a u privatnim zbirkama i sasvim nepoznati vrijedni nalazi, što pokazuje i mač iz osječke zbirke.

Mač iz Osijeka pronađen je na lokalitetu Jarun, uz sam grad Zagreb, odnosno uz rijeku Savu i prema riječima sadašnjeg vlasnika izvađen je prilikom vađenja šljunka za izgradnju auto-cesta Zagreb-Karlovac. Mač je dospio u stroj za separaciju šljunka i zaustavio njegov rad (asfaltna baza Jastrebarsko). To je vjerojatno i razlog što je mač savijen i tordiran (Tabla I., Slika 1.).

Prilikom drugog mjerenja i snimanja mača uočio sam da je ispravljen i zavaren na oko 35 cm od nakrsnice, na mjestu gdje je postojala poprečna pukotina. Ispravljanjem je odstranjen i dio hrđe, ali i dio finog kamenca, koji je zaštitio dijelove sječiva od hrđanja. Na gornjem dijelu sječiva (pri vrhu) sačuvana je ova obloga i ovaj dio je bolje sačuvan (možda je bio uronjen u pijesak ili šljunak) (Tabla I., Slika 2.) Var je učinjen dosta grubo, ali se za mač može reći da je u cjelini sačuvan solidno, s jačim tragovima hrđe i oštećenjima oštrice (Tabla II., Slike 1., 2. Tabla III., Slike 1., 2.).

Ukupna dužina mača je 97 cm, a težina 1,27 kg.

Ostale mjere:

oštrica — dužina 83,5 cm; širina pri nakrsnici 5,5 cm; širina pri kraju kanala za krv 4 cm

nakrsnica — dužina 11,5 cm; širina 2 cm (jednaka svugdje); debljina 0,8 cm (jednaka cijelom dužinom)

drška — dužina 9 cm; širina pri nakrsnici 3,5 cm; širina pri jabučici 1,5 cm; debljina 0,3 — 0,5 cm

jabučica — dužina 6,5 cm; visina 3,5 cm; debljina 2,3 cm (osnova)

kanal za krv — dužina 70 cm; širina 1,2 do 1,5 cm

Treba posebno napomenuti da se na nakrsnici, uz dršku, uočava trag nekadašnje obloge drške u obliku otiska u korozivnim naslagama (Tabla IV.). Ostaci obloge, koja je vjerojatno bila drvena ili koštana, nisu sačuvani.

Rentgensko snimanje sječiva nije pokazalo nikakve tragove natpisa ili ukrasa.⁵ Također nisu uočeni znakovi damasciranja.

3. G. A. Škrivanić. Oružje u srednjovjekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku. — Posebno izdanje Srpske akademije nauka (Beograd), 1957., 293
— M. Birtašević. Mačevi "vukova" u jugoslovenskim zbirkama — Vesnik Vojnog muzeja, 1968., 13-14, str. 81-106
— M. Šerčer. Mačevi, bodeži, noževi. — Katalog muzejskih zbirki, Zgreb, 1976.
— I. Šarić. Novi nalazi starohrvatskog oružja u Lici. — Vjesnik Arheološkog muzeja, 1972.-1973., 6-7
— Ž. Tomičić. Prilog istraživanja karolinškog oružja u Međimurju i varaždinskoj regiji. — Starohrvatska prosvjeta, Ser. III., 1984., 14
4. Ž. Demo. Srednjovjekovni mačevi u Muzeju grada Koprivnice. — Vjesnik Arheološkog muzeja, Ser. III., 1983.-1984., 16-17
5. Z. Vinski: O primjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju ranosrednjovjekovnih mačeva. — Vesnik Vojnog muzeja, 1966., 11-12- — Snimljeno na bolničkom Röntgen aparatu.

Na području bivše Jugoslavije pronađeno je nekoliko mačeva koji bi prema svojim karakteristikama odgovarali opisanom maču i prema Petersenovoj tipologiji svrstani su u tip "X".⁶ Mač iz Novog Bečeja svrstan je u tip "W".⁷

Mač iz Brodskog Drenovca pronađen je prilikom iskopavanja kasno avarsko-slavenskog groblja i datira iz IX. stoljeća. Mačevi iz Koljana (starohrvatsko groblje) i mač iz okolice Vršca datiraju iz X. st. i srodni su primjerku iz Dabra kod Otočca.

Primjerak s Jaruna oblikom jabučice sličniji je drenovačkoj spati, dok je dužina nakrsnice gotovo identična duljini nakrsnice mača iz Dabra (Tabla IV.). Svojom ukupnom dužinom mač s Jaruna odskaače od mačeva ovog tipa pronađenih u Hrvatskoj. Ovo se može reći i za mjesto nalaza, jer samo je ovaj primjerak pronađen u vodi, odnosno vjerojatno u nekadašnjem koritu Save. U ostalim dijelovima Europe, gdje su zabilježeni češći nalazi ovog dosta raširenog i varijabilnog tipa mača, nije rijetkost da su pronađeni u riječnim koritima. Uopće, može se reći da najveći dio mačeva potječe iz grobova, odnosno vode, a i nalazi označeni kao slučajni, vjerojatno su iz razorenih grobova, jer mač je bio preskupo oružje da bi se ostavljao na bojnopolju.

Petersenov tip "X" nastao je već u IX. st. i javlja se u Češkoj i Slovačkoj kao grobni prilog⁸ i datira najranije iz druge polovine IX. st. Mačevi približnih karakteristika i mjera maču s Jaruna pronađeni su u staromađarskim grobovima, koji uglavnom datiraju prema grobnim priložima u drugu polovinu X. st. i prvu polovinu XI. st.⁹ odnosno u vrijeme vladavine Geze (970.-997.) i prvog mađarskog kralja Stjepana I. (997.-1038.). Fettich spatu iz groba s nalazišta Kecel

-
6. — Brodski Drenovac kod Slavonske Požege (u Arheološkom muzeju, Zagreb) — Dabar kod Otočca (privatni posjed)
 - Koljane kod Vrljke (poklonjen caru Etiopije Haile Selassiju)
 - Vršac (u Narodnom muzeju, Vršac)
 - Šoderica, jezero kod Koprivnice (u Muzeju grada, Koprivnica) — ovaj mač prema Ž. Demi pripada kasnijem tipu "X" Petersenove klasifikacije (sred. XI. do poč. XII. st.), koja je za ovaj tip prilično nerazrađena. Prema nadolskom tip "L". Slični mačevi iz Zrenjanina i Sombora (vidi: Vinski. Starohrv. prosvj., 1983., 13) Kod Ruttkaya pod oznakom "IX".
 7. — Mač neobjavljen (u Narodnom muzeju, Zrenjanin)
 8. B. Dostál. Slovanská pohrebište ze strední doby hradištní na Morave. — Praha, 1966., str. 67-68, nalazišta: — Breclav-Pohansko, str. 120-121
 - Dobšice (Znojno), str. 123 — Hodonice (Znojno), str. 128
 - Jarohnevice (Kromerž), str. 130 — Mikulčice — grob 280
 - A. Ruttkay. Waffen und Reiterausrüstung..., str. 247-252
 - B. Chopovsky. Importats sites Slaves en Slovaquie. — Bratislava, 1978. nalazišta: — Ladice (dist. Nitra), str. 136
 - Zavada (distr. Topolčany), nekropola slavensko-avarska, str. 286
 9. K. Bakay. Régészeti..., str. 33 (str. 31-35)
 - nalazišta mačeva sličnih karakteristika i mjera kao mač s Jaruna:
 - Kecel (Bacs-Kiskun), Sl. 9. i 28. (3a i b), str. 9. Mjere: ukupna dužina 89,5cm; sam rukohvat 12,2cm; širina oštrice 5,5cm
 - Escéd (Heves), Sl. 4., str. 7., Mjere: bez podataka
 - Nagyhalasz (Szabolcs-Szatmár), Sl. 25. (2a-2c), str. 11., Mjere: oštrica 80 cm; ostalo 16,5 cm
 - Ócsöd (Szolnok), Sl. 14., str. 11., Mjere: ukupno 97 cm; ručka 14 cm; oštrica 79 cm (jabučica vjerojatno 4cm — op.a)
 - Szob-Vendelin (Pest), Sl. 28. (4a-b), str. 15., Mjere: ukupna dužina 96cm

datira s obzirom na grobne priloge u XI. st.¹⁰, a ova je i dužinom (89,5 cm), kao i dužinom rukohvata i oblikom jabučice slična našem maču.

Mačevi ovog tipa se u različitim varijantama javljaju sve do XII. st. i vrlo su rašireni u Europi. Vrlo rijetko su ukrašeni i obično nemaju oznaku radionice. Njihova raširenost očituje se i u prikazima na reljefima i skulpturama, freskama i slikama, tapiserijama i sl. U nas je poznat prikaz na ulomku ogradne ploče crkvenog namještaja s nalazišta sv. Marije u Biskupiji, datira iz XI. st. ("starohrvatski velikodostojnik"). U svijetu je čuvena tapiserija (vez) iz Bajeuxa, koja prikazuje pohod Normana pod Vilimom Osvajačem na Englesku i bitku kod Hastingsa 1066.god.¹¹

Detaljna analiza svih elemenata mača i njegovo uvrštavanje u različite tipologije, odnosno komparacija s brojnim nalazima u Europi zahtijevalo bi opširnija istraživanja uz upotrebu opširne literature, što mi nije bio cilj, niti sam zbog pomanjkanja stručne literature bio u mogućnosti. Stoga mač s Jaruna mogu samo okvirno uvrstiti u drugu polovinu X. st. i prvu polovinu XI. st., s tim da bi prema nekim karakteristikama bio bliži prvoj polovini XI. st. Ovdje se još može konstatirati da su mačevi tog tipa pronađeni u Hrvatskoj, iako malobrojni u odnosu na broj pronađenih u nekim drugim zemljama (Mađarska, Češka, Slovačka, Poljska, Njemačka), pokazali dugotrajnost korištenja ovog tipa i na našem području.

Relativno malobrojni nalazi ovog tipa u Hrvatskoj mogu navesti na zaključak da se radi o importiranoj robi, ali se može pretpostaviti da je ovaj tip došao u širu upotrebu u našim krajevima nešto kasnije nego u Zapadnoj Europi i njenim susjedima, dakle u X. i XI. st. kada se više u pokrštenih Hrvata ne odlažu značajni grobni priloz. Mađari u to vrijeme tek prihvaćaju kršćanstvo. Također treba imati u vidu i istraženost i broj arheoloških nalazišta u nas, pa možda, i slabiju obrađenost fundusa zbirki muzeja, te privatnih imalaca zbirki.

Pitanje da li su mačevi u ovom razdoblju, odnosno mačevi ovog tipa, import na našim prostorima ili su ih proizveli i domaći kovači zahtijeva više hipotetički, odnosno logički odgovor, nego što se može dati odgovor potkrepljen arheološkim nalazima ili pisanim izvorima. Najvjerojatnije je odgovor da je u početku ovaj tip ušao u upotrebu kao import iz Zapadne Europe, a da su kasnije i domaći kovači-oružari pri dvorovima vladara preuzeli način izrade i karakteristike u izgledu. I danas funkcionira isti princip pri kolanju roba i pronalazaka, mode i običaja. Osim toga, Hrvatska država u X. i XI. st. je samostalna i sigurno ima dobro organiziranu proizvodnju vojne opreme, dakle kovačnice, i malo je vjerojatno da se u to vrijeme mogla osloniti samo na uvoz osnovnog naoružanja kakav je bio mač. Ne može se reći da u blizini nije imala i sirovinu, a ličence u to vrijeme još nisu postojale.

I o tome kako je mač dospio na mjesto nalaza može se samo pretpostavljati. Jedna od mogućnosti je i ta da je ovdje dospio u nekom sukobu za vrijeme sve snažnijeg prodora Mađara u sjevernu Hrvatsku u drugoj polovini XI. st., odnosno u vrijeme mađarskih kraljeva Bele I. (1060.-1063.), Salamona (1063.-1074.), Geze I. (1074.-1077.), Ladislava (1077.-1095.) i Kolomana (1095.-1116.) i hrvatskih vladara Krešimira IV. (1058.-1074.), Zvonimira (1076.-1089.), koji se rodbinski vezao za mađarsku vladarsku kuću Arpadovića) i Petra

10. N. Fettich: A honfoglalo Magyarorság femmuvessege. — *Archaeologia hungarica* (Budapest), 1937., 21, str. 197; 259, Tab. CXVII.

11. O likovnim prikazima postkarolinškog oružja, posebice mačeva, vidi: Vinski. *Starohrv. prosvj.*, 1983., 13, str. 36-41

Svačića (1093.-1097.). Možda je na tome mjestu postojao most ili skela, a možda je mač na mjesto nalaza nanijela bujica. Da li je mač ispao iz ruke hrvatskog ili mađarskog ratnika nemoguće je i pretpostaviti, ali je sigurno da su se ovakvi mačevi u Hrvatskoj koristili kao dio opreme hrvatskih ratnika.

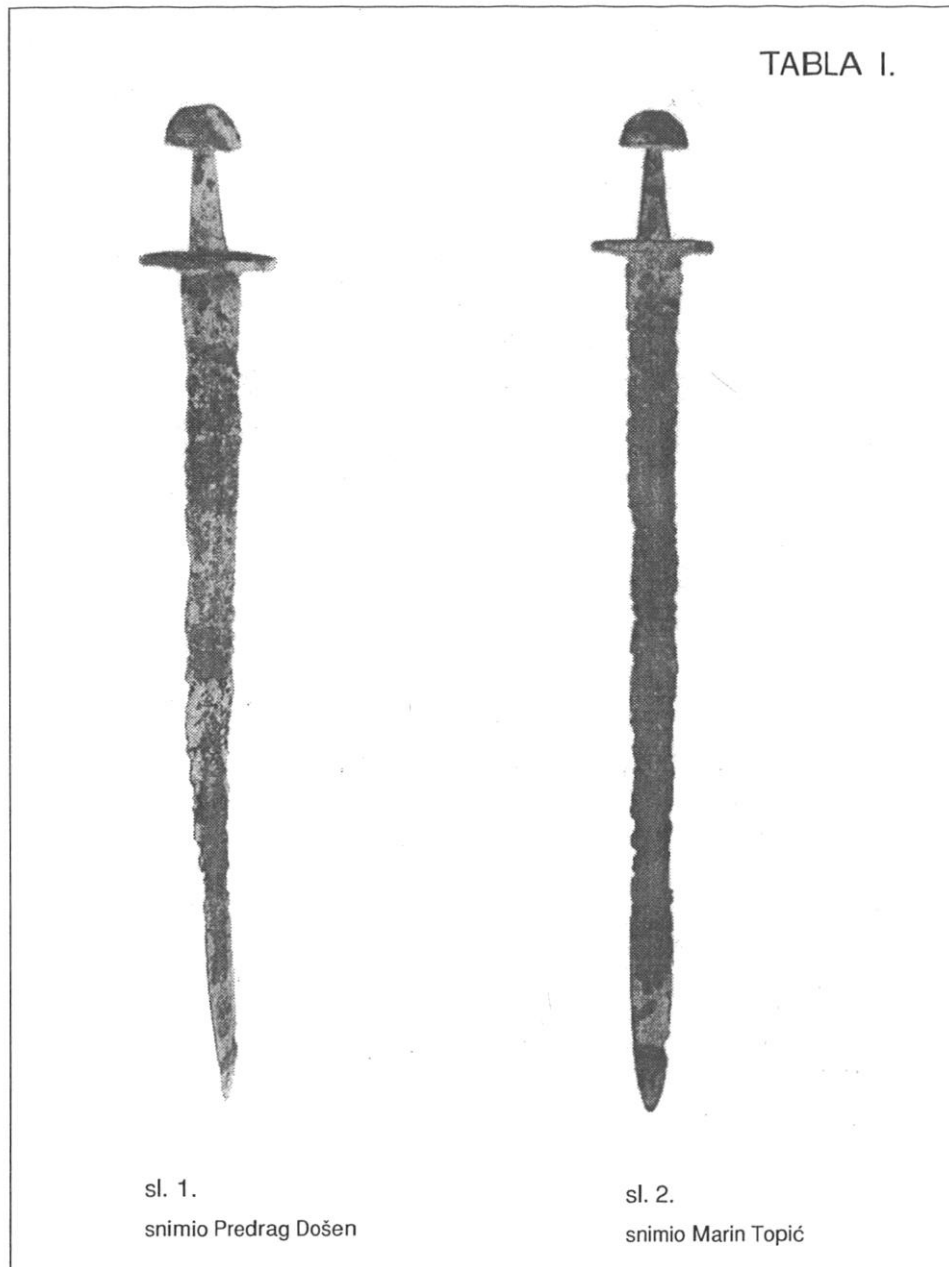
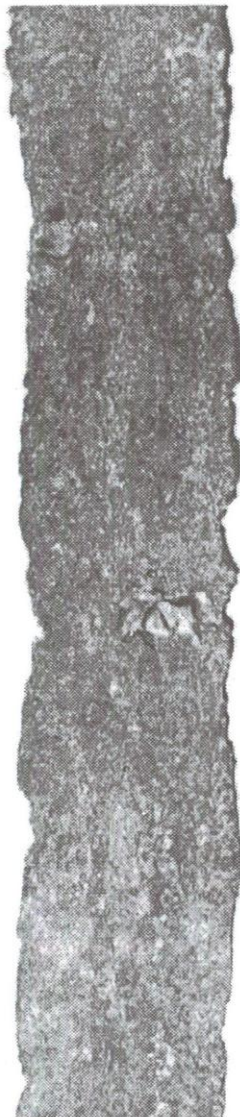
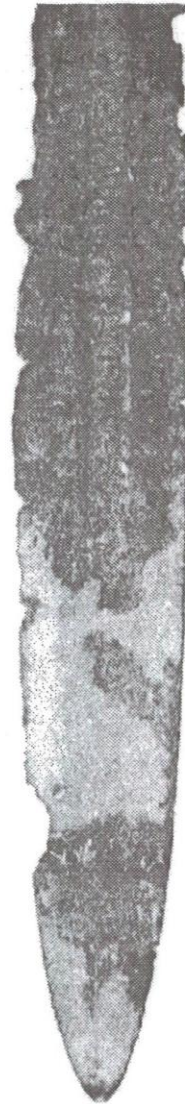

TABLA II.

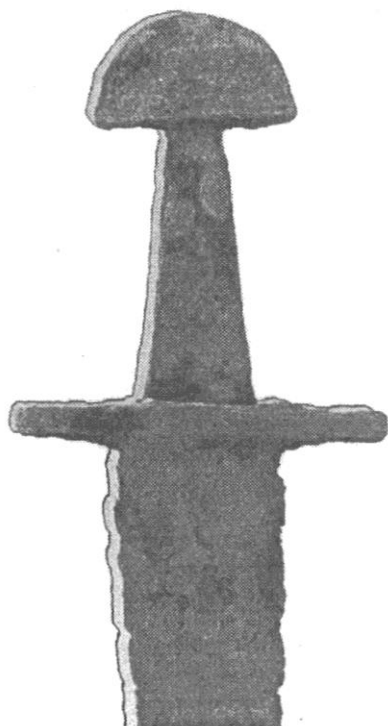

sl. 1.
snimio Marin Topić

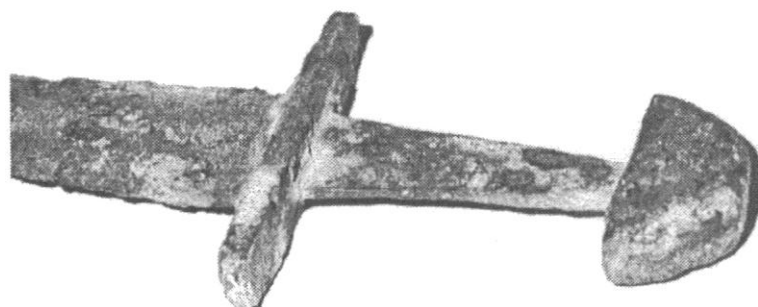

sl. 2.
snimio Marin Topić

TABLA III.

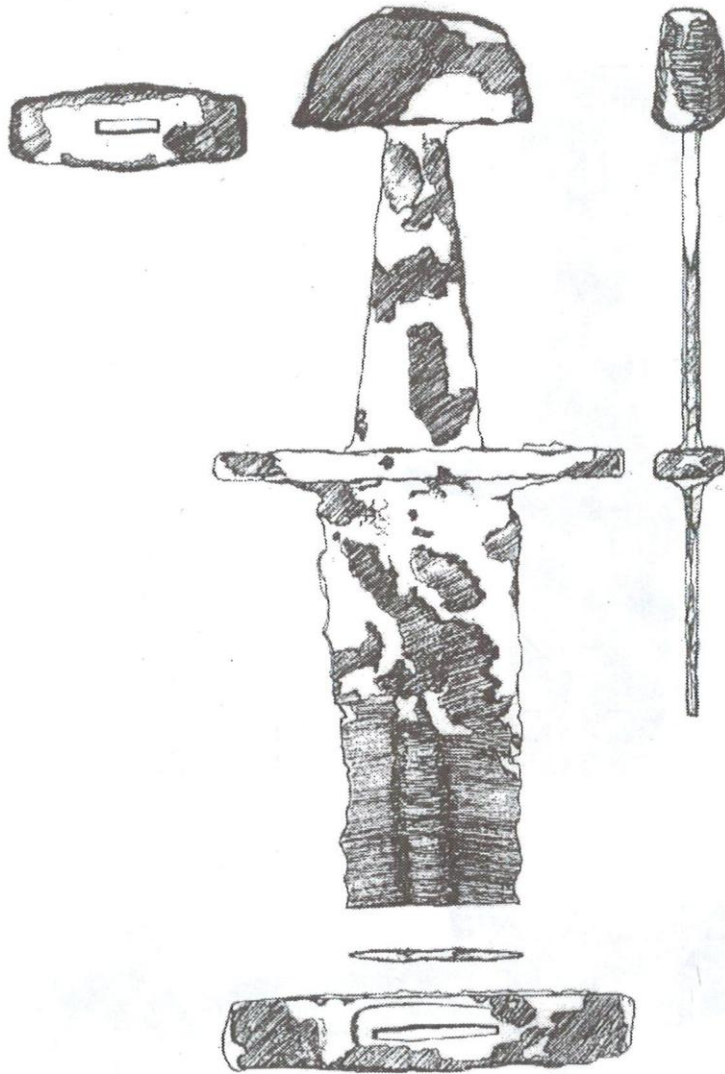

sl. 1.
snimio Marin Topić

sl. 2.
snimio Marin Topić

TABLA IV.

crtao Mladen Radić

MLADEN RADIĆ

SAŽETAK

MAČ TIPA "X"
IZ PRIVATNE ZBIRKE U OSIJEKU

U svom kraćem radu autor je u osnovnim crtama iznio podatke o rijetkom primjerku ranosrednjovjekovnog mača Petresenovog tipa "X", koji se nalazi u privatnoj zbirci Rada Mrzljaka u Osijeku. Razmatrajući ovaj primjerak oružja, autor ga na osnovi današnjih nalaza u Hrvatskoj, odnosno Europi, te na osnovu karakteristika i tipoloških značajki datira u širi vremenski okvir druge polovice 10. st. i prve polovine 11. stoljeća.

MLADEN RADIĆ

ZUSAMMENFASSUNG

EIN SCHWERT VOM TYP "X"
AUS EINER OSIJEKER PRIVATSAMMLUNG

In seiner kurzen Abhandlung liefert der Verfasser die Angaben über ein seltenes Exemplar des frühmittelalterlichen Schwertes vom Typ Petersen "X", das sich in der Privatsammlung von Rado Mrzljak in Osijek befindet. Auf Grund der bisherigen Funde in Kroatien bzw. in Europa sowie der Kennzeichen und typologischen Merkmale versetzt der Verfasser das Schwert in den Zeitraum von der Zweiten Hälfte des 10. Jhs. und der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts.